

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

7

DE
RELIGIONIBUS PEREGRINIS
APUD
VETERES ROMANOS
PAULATIM INTRODUCTIS.

COMMENTATIO
QUAM
IN COETU ACADEMIAE SOLENNI RECITAVIT

AUCTOR
ERNEST. ANTON. LEWALD
THEOL. ET PHILOS. DOCTOR MAGNO DUCI BADARUM A CONSILIIS ECCL. PROFESSOR PUBLICUS
ORDINARIUS.

HEIDELBERGAE.
EX OFFICINA CAROLI GROOS.
MDCCCXLIV.

SACRA NATALITIA
PRINCIPIS BEATISSIMAE MEMORIAE
CAROLI FRIDERICI

BADARUM MAGNI DUCIS REL.

DIE XXII. NOVEMBRIS MDCCCXLIV.

A B

ACADEMIA HEIDELBERGENSI

PIE CELEBRATA

SIMULQUE

PRAEMIA COMMISSIONIBUS VICTRICIBUS DECRETA
NOVASQUE QUAESTIONES PROPOSITAS

RENUNTIAT

ERNEST. ANTON. LEWALD

THEOL. ET PHILOS. DR. MAGNO DUCI BAD. A CONS. ECCL. THEOLOG. PROF. P. O.

ACADEMIAE H. T. PRORECTOR.

DISSERITUR DE RELIGIONIBUS PEREGRINIS APUD VETERES ROMANOS PAULATIM
INTRODUCTIS.

HEIDELBERGAE.

TYPIS CAROLI GROOS, BIBLIOPOLAE ACADEMIAE ET TYPOGRAPHI.

**PRINCIPES CELSISSIMI, QUI PRAESENTIA VESTRA NOS
HONORARE VOLUISTIS!
PRAEFECTI URBIS NOSTRAE CLARISSIMI!
VENERANDI VERBI DIVINI MINISTRI!
COLLEGAE CONJUNCTISSIMI, VIRI SUMME BEVERENDI,
JURIS CONSULTISSIMI, EXPERIENTISSIMI, AMPLISSIMI!
COMMILITONES HUMANISSIMI, DILECTISSIMI!
AUDITORES OMNIUM ORDINUM, QUOTQUOT ADESTIS, HO-
NORATISSIMI!**

Quod solenne nobis atque usu receptum est, ut quotannis in aedibus hisce amplissimis congregati, Divi CAROLI FRIDERICI natalitia celebremus, id non sine magnâ alacritate ac pio quodam fervore animi nostri unquam perficitur; hodie autem plane novo etiam affectu vividioreque sensu, quum statua aenea, quam Filii Serenissimi Clementissimi pietas Ei posuit, hoc ipso tempore develata, civium oculis apparuerit. Ecquid enim sanctius nobis, ecquid antiquius esse potest generosissimi illius principis memoriâ? Qui sicut universâ civitate Badensi sapienter ac fortiter gubernandâ locum maxime insignem in fastis Germaniae sibi paravit, praeclarumque ex ingenii indole nomen εὐεργέτου ac Patris patriae invenit, ita etiam bonarum artium fautorem liberalissimum se praestitit atque in hanc Academiam praesertim beneficia innumera contulit. Pervetusta

enim et illustris antiquitas haec universitas postquam per longam temporum seriem plus semel rerum humanarum inconstantiam ac vicissitudines erat experta, ineunte hoc saeculo jam senii, ut ita loquar, incommodis laborans, ac subiunde belli calamitate amissis suis vectigalibus paene desolata, consilio Ipsius et munificentia non modo in integrum restituta, sed etiam magnopere amplificata et aucta, recentibus viribus additis refocillata, literarumque subsidiis, qualia aetas nostra requireret, adornata est. Alterum proinde suum conditorem **CAROLUM FRIDERICUM** jure veneratur, si quidem Illi Ejusque successoribus Augustissimis, similiter erga ipsam affectis, omnino debentur res prosperae atque incrementa, quibus hodieque gaudet. Ejusdem optimi principis dono etiam suavissimo et fructuosissimo juvenum studiosorum solertiae et assiduitati sunt praemia proposita, quae victoribus in arenâ literariâ singulis annis apertâ hoc ipso die festo ab academiae ordinibus distribuuntur.

Judicia de commissionibus hoc anno exhibitis facta promulgare mei officii est. Quo simul obtigit mihi munus honorificum, ut rite illud praeconium exsecuturus, e suggestu more majorum apud Vos proloquerer. Argumentum ad disserendum mihi suppeditabunt antiquitates Romanae, quatenus hoc literarum genus, cujus studium a nemine liberaliter erudito prorsus alienum esse videtur, praeter omnes reliquas vitae publicae ac privatae partes etiam res sacras illius populi complectitur. Haud exigui momenti est quaestio de religionibus peregrinis apud veteres Romanos paulatim introductis, quamquam deorum externorum cultus aliquamdiu a moribus et praeceptis abhorruerit, nec nisi per exceptionem a regulâ magistratuum auctoritate statuendam legitimus fuerit. Qua de re memorabili, dignâ auribus vestris attentis, viri humanissimi, quantum per temporis limites et doctrinae meae modulum licebit, paucis exponere conabor.

E primordiis historiae Romanae, quantumvis obscuris et incertis patet, tam ad res bellicas quam ad pacis negotia atque ad colonorum multitudinem mixtam gubernandam legumque obsequio adsuefaciendam deorum metum ac reverentiam ab initio magnopere efficacem fuisse, et fere una cum ipsâ civitatis formâ sacra

publica pontificumque, flaminum, virginum vestalium, augurum munera esse constituta ¹⁾. Viri docti nostrates, quid vernaculum in religionibus veteris Latii ac domesticum sensu maxime proprio, quid Sabinae aut Etruscae Pelasgaeve originis esset, Ovidio, Varrone, Plinio, Festo, aliis ducibus, monumentis etiam lapideis et fictilibus in usum adhibitis, eruere tentarunt ²⁾; non supervacaneâ certe aut ingrâtâ operâ. Sed nominatim singula illa ex ordine recensere longum est, nec nostri propositi: neque enim de diis Italicis qui vel ante tempora historicâ fide cognita Romanorum Latinorumve priscorum indigenae sint facti, sed de exteris posterius inductis hoc loco quaeritur.

Merito antiquis legum latoribus Romanis curae cordique fuit patriorum sacrorum servanda integritas et intaminata castitas. Nam quidquid in notionibus deorum juvenili illa aetate populi receptis insit, quod rudiorum hominum ingenium ac sensum redolet, non carent eaedam nativâ quadam vi et gravitate, quae cum agrestis vitae simplicitate egregie conspiret. Desunt priscae Romanorum religioni festiva poeticarum fabularum Graecanicarum ornamenta: quo magis cautum fuit ipsi, ne petulanter diis affingere auderet, quae perfectiori illi naturae parum consentanea essent atque exemplo moribus perniciosa. Miris idcirco laudibus Dionysius Halicarnassensis Romulum extollit, qui templa, areas sacras, aras, deorum simulacra et insignia, festa, sacrificia, inducias, vacationes a laboribus ceteraque huiusmodi omnia optimis Graecorum ritibus convenienter instituerit, fabulas autem de diis traditas quae probra eorum ac crimina continerent, improbas inutilesque ac indecentes, ne probis hominibus quidem dignas censuerit, hisque omnibus repudiatis, ad bene de illis sentiendum cives instruxerit. Addit Dionysius, arreptos numine aut furorem corybanticum, agyrtarum circuitiones, bacchationes et initiorum secreta, virorum cum feminis in templis pervigilia et id genus alia ne suo quidem tempore in Romanis ritibus apparere, omniaque illic religiosius agi ac dici quam vel apud Graecos, vel apud barbaros ³⁾. — Praeterea de necessitudinis nexu multiplici, eoque artissimo, qui civitatem inter et genuina sacrorum instituta Romana intercesserit,

monere supersedeam. Quis enim nescit vel omnem salutem, incrementa et comoda reipublicae ad deorum patriorum tutelam ac praesidium referri solita, adeoque ut constanter incepta quaeque ad voluntatem ipsorum ac nutum dirigerentur, nihil nisi auspicato geri?

Numa Pompilius, si *Livium* audias, omnia publica privataque sacra pontificis scitis subiecit eo fine, *ut esset quo consultum plebes veniret: ne quid divini juris, negligendo patrios ritus peregrinosque adsciscendo turbaretur* ⁴). Quod tamen incommodum procedente tempore inter varium bellicosae gentis cum alijs populis commercium et contactum prorsus evitari non potuit. Afferam hujus rei exempla quaedam notabilia, quae simul doceant, quid remedio mali a magistratibus sit factum. Anno u. c. CCCXXV. quo siccitate laboratum est et morbi ex agris in urbem sunt propagati, eodem Livio teste, non corpora modo affecta tabo, sed *animos quoque multiplex religio et pleraque externa, invasit, novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus ut animadverterent, ne qui nisi romani dii, neu quo alio more quam patrio colerentur* ⁵). Simili modo binis saeculis post actum est, quum inter vicissitudines belli Punici secundi religio insolita eaque magnâ ex parte externa civitatem incessisset, nec jam in secreto tantum atque intra parietes abolerentur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro capitolioque mulierum turba esset nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. *Ubi potentius jam esse id malum apparuit quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio praetori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatusconsultum recitavit et edixit, ut quicumque libros vaticinos precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Apriles deferret: neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret* ⁶). Vides

hic peregrinam religionem, cum praesertim error imperitae multitudinis sacrificulorum quaestui inserviens ritus patrios intermitteret aut adulteraret, moremque Romanum tolleret, ad normam veteris praecepti severius tractatam atque expulsam omnino exturbatamque, aut certe intra secretos locos cohibitam esse. Neque raram ejusmodi sententiam magistratuum prioribus saltem fuisse temporibus, concio a Sp. Postumio Albino consule anno urbis DLXVII. in accusationem Bacchanalium e rostris habita his verbis declarat: „*Hac vos religione innumeralia decreta pontificum, senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium est magistratibus datum ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more romano, abolerent? Indicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris nihil aequae dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur*“ 7). Non ignoro quidem Bynkershoekio, jurisconsulto doctissimo et sagacissimo, qui in eodem hoc penso nostro elaboravit, Postumium hac oratione magis usum videri ut Bacchanalia abolenda esse persuaderet, quam ut iterata illa toties decreta recitare posset 8): nec ego contenderim honestam causam perorantis vel Postumii vel Livii effata singula admodum premenda esse atque ad vivum unguem resecanda. Rem autem omnem ab oratore commemoratam quin commenticiam existimem, praeter ipsius rationem iis quae ex Livio antea laudavimus satis consentaneam aliunde petita etiam documenta obstant. De Ciceronis loco, qui huc pertinet, mox videbimus.

Bacchica illa quod attinet sacra, in quorum mentionem incidi, e Graeciâ in Etruriam illata pessimae notae ea superstitio inde Romam veluti morbi contagione penetraverat 9). In nocturnis conventibus eorum qui nefandis istis mysteriis initiari se passi essent, nihil facinoris, nihil flagitii praetermissum esse perhibetur. Postumius hac de re certior factus quum ad senatum eam detulisset, omniaque quae per indices detecta primo, deinde a se inquisita erant, or-

dine exposuisset, *Patres pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne quid eae conjurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxae esset. Quaestionem itaque de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandarunt, jusseruntque, sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent, edici praeterea in urbe Roma et per totam Italiam edicta mitti: Ne quis qui Bacchis initiatus esset, coisse et convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae fecisse* ¹⁰⁾. Graviter deinde animadversum est in reos impuritatis aut fraudis ac violentiae, sententiaque de illis sacris tollendis senatusconsulto confirmata ¹¹⁾. Habes specimen cultus peregrini, cui praeterquam quod corruptelae ac scelerum omnis generis officina erat, etiam suspicio nata de clandestinis in civitatem molitionibus, quarum ansam et praetextum posset afferre, invidiam fecerit. Nec vero in illo abolendo sine ullo delectu et discrimine actum est votorum, quibus singuli ei adstrictos se credere possent, sed senatusconsultum illustre de Bacchanalibus coercendis, quod aere incisum integrum adhuc servatum est, exceptionem statuit, a Livio ¹²⁾ hisce verbis expressam: *si quis tale sacrum solenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse apud praetorem urbanum profiteretur, praetor senatum consuleret: si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum aut sacerdos esset, h. e. dum evitarentur omnia quae collegii aut sacri publici speciem prae se ferrent.*

Proniorem jam factum hinc intelligas animum ad tolerandum externorum numium cultum, quoad publico sine damno id fieri posset; neque vim adhibendam iis rebus, in quibus libere eligendi potestas atque optio homini a natura tributa esse videtur. Sed multo ante etiam reipublicae conservandae et amplificandae ratio, ad quam ipsa pietas erga deos et religiosa mens Romanorum omni tempore mirum in modum sese applicuit et conformavit, advocationem

externorum deorum nomine populi faciendam suaserat. Morem hunc Romanis fere proprium respicit formula, quam priscis legum verbis conceptam M. Tullius proponit: *Separatim nemo habessit deos: neve novos sive advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto* ¹³). In diis publice adscitis, id quod vestra interest, medici, viri experientissimi, numerandus Aesculapius, [qui valetudinis populi causa circa annum urbis CCCCLXII. sive librorum Sibyllinorum sive oraculi Delphici admonitu ab Epidauro Romam arcessitus fuit ¹⁴). Eodem referenda Idaea mater, cujus symbolum a Pessinunte Romam advectum, postquam carmen victoriam numine ejus praesente acquirendam promittens in Sibyllinis inventum erat ¹⁵). Vetere ex usu etiam quum Romani urbem obsiderent, dii, in quorum tutelâ esset, carmine solenni invitabantur, ut hostibus relictis, sedem ad ipsos transferrent, templaque digna amplitudine suâ Romae acciperent. Nimirum aliter urbem capi non posse oppugnatores credebant, aut, si posset, nefas existimabant deos agere captivos. Sic Veis, antequam hoc oppidum vi caperetur, Junonem, arcis incolam, ad transitum in Romanas partes excitatam fuisse traditur ¹⁶), carmenque vetustum hujusmodi, quo dii evocarentur, etiam nunc extat apud Macrobiū ¹⁷).

Hos autem legitimo titulo Romae μετοίκους factos deos advenas quamquam a reliquis, qui nullâ veniâ se intulerint, diserte distinguit Ciceronis formula, atque illis a civitate exclusis privilegio ornat, tamen nonnulli hanc utrorumque differentiam ac disparem rationem aliquantum diluere conati sunt viri docti, quo majorem scilicet tolerantiae laudem Romanis antiquioribus etiam vindicarent. At vero, si quid video, discernenda quae cujusque saeculi sint propria in his rebus de justo et aequo judicia, nec quae naturâ temporum variantur, ad unam eandemque mensuram ac normam velut immutabilem revocanda ¹⁸). Ultimo reipublicae liberae aevo et sub Caesaribus Roma armis jam fines imperii ad remotiores indies terrarum regiones proferens, ingenii cultu et literarum studiis graecissans, moribus ac vitae consuetudine a majorum severitate et subrusticâ simplicitate abhorrens certe ea erat, quae diversissimas etiam a patriis sacrorum

formas extraneas non gravate adscisceret, vel ultro illatas patienter ferret, imo et cupide nonnumquam arriperet sectareturque. De quo jam paulo explicatius dicere mihi permissum sit. Erga gentes bello victas ea aequitate constanter fuerunt Romani, ut illae, quamvis aspere ceteroqui interdum tractatae et avare direptae, a continuando in provinciis deorum suorum cultu non sint prohibitae: hoc enim et conveniebat sententiae polytheismi fere communi, esse singulas terrarum partes suis numinibus subjectas, neque ulli propterea populo religiones a majoribus traditas esse deserendas ¹⁹); et e rationibus obtinendi ac tuendi imperii erat. Nec vero dii, quos *municipes* Minucius Felix satis concinne vocat ²⁰), intra limites provinciarum aut in earum viciniâ semper continebantur, sed in urbe quoque, in quam numerosissima peregrinorum grex undique confluit, qui non possent quin deos suos domestico ritu colerent, tolerata plerumque fuerunt horum sacra, quinetiam, quidquid contra dicat Halicarnasseus ²¹), publice aliquando recepta. Neque absonum videtur ejusdem, quem modo laudavi, Minucii effatum alterum: (*Romani*) *dum universarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt* ²²). Cui similem adjungas sententiam, quam Prudentius ²³) his versibus profert:

Roma triumphantis quoties ducis inclyta currum

Plausibus exceptit, toties altaria divum

Addidit et spoliis sibimet nova numina fecit.

Non vacat nunc omnia, quae sint illius generis, perlustrare, ita ut sigillatim de unoquoque disputemus. Ne tamen rei universae exempla desideres, unum vel alterum saltem verbo memorem. *Isidis* et *Serapis* fana L. Aemilio Paulo consule jam Romae fuisse Valerius Maximus perhibet: quod haud scio an de nobilissimo illo L. Aemilio Macedonico, Persei victore, potius quam de altero, antiquiore, intelligendum sit ²⁴). Utrumcunque in mente habeas, ipse consul, quum senatus fana illa diruenda censuisset, eaque nemo opificum attingere auderet, positâ praetextâ securim arreptam templi ejus foribus inflixerat ²⁵). Repetitus deinde Romae eorundem numinum cultus atque iterum ite-

rumque turbatus et interpellatus, tandem prorsus invaluit. Eutropius inter opera a Domitiano constructa Iseum et Serapeum refert ²⁶⁾; et Christiani homines, qui secundo exeunte ac tertio nostrae rationis saeculis scripserunt, ista Aegyptia quondam, et Romana tum facta sacra testantur ²⁷⁾.

Judaeorum ritus, utut singulares contrariiue ceteris mortalibus ex Taciti iudicio ²⁸⁾, postquam Iulii Caesaris vel senatus sub eo promulgatis decretis ²⁹⁾ edictooue Augusti ³⁰⁾ securitati ac sacrorum libertati illius populi per varias provincias dispersi consultum erat, in Italiâ etiam ac Romae subinde accepti haud paucis sunt facti: qui posthabito jam more patrio, sabbata ac ciborum discrimina studiose servarent ³¹⁾. Eodem fere tempore inducta sunt *Cybeles* cum *Bellonâ* confundi jam solitae sacra a gallis (spadonibus) administrata, qui instinctu veluti divino concitati adeo furebant, ut plagas ac vulnera corpori suo inferrent, tympanisque pulsus atque aerum aere percussorum tinnitu fanaticum agmen in honorem magnae deae ululantium ducerent ³²⁾. *Mithrae* vel solis invicti cultus mysticus a Persis et Medis profectus, quem in Ciliciam illatum Pompeji aetate invenimus, inde a secundo post Christum natum saeculo longe lateque per occidentales orbis Romani partes propagatus est, ita ut crebrior Isiacis etiam exstiterit mysteriis ³³⁾. Adde his omnibus, si placet, Chaldaeos horoscopo intentos stellarumque futuri praenuuntiarum vafros interpretes, qui per breviloquentiam mathematici interdum appellantur: de quibus Tacitus, praestigias istas insanabilem sui saeculi morbum declaraus: „*genus hominum potenti- bus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostrâ et vetabitur semper et retinebitur.*“ ³⁴⁾

Non mireris in universum externos illos ritus, qui praeterea ne incorrupti quidem omnes et nativo colore integri importabantur, sed novorum locorum ac temporum usibus ex parte accommodati, viro gravi ac patriae amanti, ut Tacito, vehementer displicere ³⁵⁾; et Juvenalem sales suos effundere in semiviros Bellonarios, in linigerum Anubis gregem, in hariolas Judaeas, astrologos circulatores, muliercularumque vanarum ac superstitiosarum bonam fidem et

liberalitatem commodam iis omnibus et magis minusve quaestuosam factam ³⁶). Singularis enim ardoris, quo multi temere amplecterentur illa atque auiliter foverent, causae non infimae jure e depravatis omnino ac fucatis Romanorum ejus aevi moribus repetuntur. Nam post dissolutam inter civiles discordias veterem disciplinam, luxuriam et avaritiam divitiis praedâ et rapinâ partis creatas, post libertatis denique interitum jam non idem qui olim fuisset, populus erat, etiam quod religiones solitamque reverentiam erga deos patrios attinet. Quibus curam assiduam rerum humanarum ac tutelam civitatis aliquando intermissam testari videbantur gravia atque iniqua tempora, ita ut intermundia Epicuri non absurde hactenus ipsorum domicilia possent censi. Praeterea, ut est apud Tacitum, *nihil deorum honoribus relictum, cum princeps, nec is quidem semper vel Augusto similis, se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes cōh vellet* ³⁷). Qui modus adulandi, etiamsi nulla hominum aetas suis maculis et infirmitatibus adhuc caruit nec carebit, praestantissimae nostrae religionis beneficio funditus sublatus est.

Verumtamen non solum e temporum perversitate deducendus, neque omnis in vitiis habendus est animus plurimorum circa res divinas tunc longe aliter affectus ac pristinis illis fuerat a poetâ celebratis diebus,

Cum tremet patrio pendula turba sacro ³⁸).

Quinimo antiquas fabulas fertili poetarum ingenio Graecis literis nutrito comtiōres quidem ex parte et elegantiores, sed neutiquam rationi ac veri sensui magis consentaneas redditae aucta rerum cognitio et scientia plane intactas et suo statu integras relinquere non potuit ³⁹). Philosophia enim jam non hospes Romae sed inquilina facta, in illustrandum eum locum suum palmarium plurimum impendit operæ. Et quidem novorum Academicorum disputationes criticae et scepticae, quamquam a Cicerone ad Platonis de divinitate sententiam temperatae, certe religionum popularium doctrinae fidem derogarunt: Stoicis vero probatae fabularum explicationes a pantheismo profectae, quia nimis artificiosae magnam partem et quaesitae erant, non nisi precarium illi fidei attulerunt auxilium: quo magis eandem

apud vulgum semidoctorum hominum infringere possent argumenta Epicuri, qui adeo in exponendis et defendendis suis placitis se applicavit ad sensum communem, ut res occultas et penitus abditas non modo vidisse animo, sed etiam sic ut manu tractare a laudatoribus diceretur ⁴⁰). Ceteram viderit M. Tullius quomodo ipsi ex voto cesserit, ut, postquam haruspicinam omnem atque etiam disciplinam de auspiciis Academico more ratiocinando convellerat et ad inveratas superstitiones amandaverat, tamen majorum instituta, caerimonias usu sacratas, jus augurum et quae sunt reliqua ejusmodi, velut ad reipublicae utilitates retinenda tueretur ⁴¹). A quo Ciceronis iudicio non discrepat illud Varronis, Romanorum doctissimi, *multa esse vera quae non modo vulgo scire non sit utile, sed etiam tametsi falsa sint, aliter existimare populum expediat, et ideo Graecos teletas ac mysteria taciturnitate parietibusque clausisse* ⁴²). Eodemque spectat tripartita, quam Varro in libris deperditis *de antiquitatibus* proposuisse dicitur, theologiae divisio in genus *mythicon* vel fabulosum, quo maxime uterentur poetae, *physicon* vel naturale, quo philosophi, *civile*, quo populi ⁴³).

His omnibus quae de morum studiorumque conversione factâ deque religionum domesticarum ratione atque aestimatione postmodo fere usitatâ observare licet, recte perpensis, jam non obscurum, opinor, erit, quid Romanos homines ad peregrina sacra sive patriis haud plane neglectis celebranda, seu etiam manifesto illis anteponenda perduxerit, ea maxime, quae mysterii vel reconditae sub fabularum involucris sapientiae specie animos allicerent, aut divinandi artis magiaeve ab sacerdotibus exerceri solitae famâ et ostentatione commendarentur. Cave tamen existimes, eandem de his talibus nullâ morâ ac scrupulo recipiendis tolerandisve in patriâ jam continuo fuisse sententiam omnium, qui reipublicae curam gererent. *Maecenatem* contra, teste Dionis Cassio novimus inter alia monita, quibus Octavianum Augustum ad bene feliciterque administrandam civitatem instruxerit, hoc ei praeceptum dedisse: „*deos ipse omnino ita cole, ut patriis moribus institutum est, ad eundemque cultum alios compelle. Pe-*

regrinarum vero religionum auctores odio et suppliciis prosecute, non deorum modo gratiâ, quos qui contemnunt, haud dubie neminem alium quoque magni facient, sed propterea etiam quod qui nova numina introducunt, multos ad usum peregrinarum legum pelliciunt. Inde conjurationes, coitiones et conciliabula existunt, res minime unius principatui commoda. Ita neque deorum contemptorem, neque praestigiatorem ullum tolerabis." ⁴⁴⁾ Apud Dionem inferius ⁴⁵⁾ et praesertim apud Suetonium exstant, quae Augustum huic Maecenatis disciplinae quodammodo morigerum se praestitisse declarant ⁴⁶⁾. Similiter Hadrianus, si Aelio Spartiano credas, sacra Romana diligentissime curavit, peregrina contempsit ⁴⁷⁾: quod eum non impediit, quin hisce apud exteros cognoscendis mirifice delectaretur ⁴⁸⁾. Taceo quod a Tiberio ad compescendos in Italiâ ritus externos, Aegyptios puta Judaicosque decretum ⁴⁹⁾, aliaque ejusmodi singula ab aliis imperatoribus pro variis causis, quae incidebant, facta. In universum valebat lex a Marciano jurisconsulto tradita, quam ad religiones peregrinas referendam esse contra Raevardum et Cujacium dilucide commonstrasse videtur supra laudatus Bynkershoekius. Marcianus postquam collegia et sodalitia enumeraverat, haec addit: *sed religionis causa coire non prohibentur, dum tamen per hoc non fiat contra senatusconsultum quo illicita collegia arcentur* ⁵⁰⁾. Quae verba utrum recte a nonnullis de celebri illo senatusconsulto in causâ Bacchanalium olim facto ⁵¹⁾, an melius fortassis de seriore aliquo, praeterea nobis ignoto, accipiantur, quo regula de collegiis legitimis vetitisve generalior ⁵²⁾ in eas, quae sacrorum gratiâ coitiones fierent, adhibita fuerit, equidem pro certo definire non ausim. Collegiis illicitis etiam Christianorum congressus mox coeperunt annumerari, ut patet ex iis, de quibus dubitans C. Plinius Secundus, proconsul Bithyniae, *Epistt. l. X. 96.* ad Dominum suum Trajanum refert. Mos enim illis solennis post precationem in coetibus antelucanis factam *rursus coeundi ad capiendum cibum, promiscuum eum quidem et innoxium*, nihilo minus tamen apud gentiles ex calumniâ vulgari et pervagatâ crimini atque opprobrio subjectum, hoc loco Plinii

perstringitur, ad eamque consuetudinem inhibendam trahitur edictum, quo ipse secundum Imperatoris mandata *hetaerias esse vetuerat* ⁵³). Sed de Christianâ religione plus uno nomine Romanis invisâ ab initio et suspectâ ⁵⁴), adeoque per tria saecula durius acceptâ ab iisdem, atrociterque, ut nulla alia, subinde infestatâ ac vexatâ ex instituto hic anquirere omittam, quia latius patet gravio-
raque complectitur haec quaestio, quam ut ὥς ἐν παρέργῳ possit absolvi. In iis igitur, quae hactenus a me disputata fuerunt, benevole acquiescere velitis.

Tempus monet ut ad ea, quae dicendi occasionem omnino mihi praeberunt, jam transeamus, praemissis quae ad cognoscendum praesentem rerum nostrarum statum faciant. Atque ut a laetis ac faustis, quae nobis evenerunt, initium capiam, hoc quoque anno insignis munificentiae documenta dedit **LEOPOLDUS**, Magnus Badarum dux, princeps Serenissimus, nostrae Academiae Rector Magnificentissimus, qui, quod ante omnia commemorandum piâque et gratâ mente recolendum est, filios dilectissimos, **LUDOVICUM** et **FRIDERICUM**, principes juventutis Celsissimos ac spem totius patriae, studia anno praeterlapso incepta in eadem hac universitate nostrâ continuare voluit.

Morte neminem e numero nostrorum nobis ereptum esse laetamur. Pauci discesserunt. Curatoris munere abdicavit Liber Baro **DE RÜDT**, qui ex quo tempore rerum hujus Academiae curam susceperat, studio assiduo, maximâ benevolentia et humanitate iisdem prospexit. Munere quoque abdicavit **KAPPIUS**, a consiliis aulae, professor philosophiae. Academiam reliquerunt **FRIN** et **ECKER**, ille ad Turicenses aëctus ut juris civilis professionem reciperet, hic universitatis nostrae prosector, Basileam vocatus, ut anatomiam doceret professor ordinarius.

In Ordine Theologorum **UMBREIT** et **ULLMANN**, qui ab ecclesiae consiliis adhuc fuerant, ab intimis ecclesiae consiliis, **LEWALD** et **ROTHER** consiliarii ecclesiastici nominati sunt. Apud Jureconsultos in locum b. Zachariae successit

ZOEPFL, ad quem disciplinarum, quas ille olim tradidit, plurimae sunt delatae. **Medicorum Ordini** accesserunt **PFEUFFER** et **HENLE**, viri Celeberrimi, ab universitate Turicensi huc vocati: extraordinarius medicinae professor creatus est **POSSELT**. In privatim docentium numerum recepti sunt **PLATNER**, **PICKFORD** et **HOEFLE**. **Philosophorum in Ordine** **SCHLOSSER** et **SCHWEINS** insignia ordinis leonis Zaringiae acceperunt, **SCHWEINS** et **BÄHR**, qui ab aulae consiliis fuerunt, intimi aulae consilarii sunt creati. Professor honorarius factus est **GERVINUS**, vir Celeberrimus, quem recuperatum nobis gratulamur. Privatim docentibus accessit **RUTH**.

Instituta, quae ad artis medicae disciplinam pertinent, insigniter amplificata et aucta sunt liberalitate Principis et curâ providâ eorum qui rebus nostris consulunt, consentientibus ac sumtus necessarios libenter erogantibus Statibus, qui dicuntur. Etenim amplissima illa aedificia, antea iis, qui mentis morbo laborarent, destinata nunc receperunt clinicam chirurgicam et pathologicam, quae ipsa adeo crevit, ut summa inde utilitas tam in aegrotantes quam in medicinae studiosos redundet. In eum locum, quem antea tenuerunt haec instituta clinica, translatae sunt aedes artis obstetriciae. Bibliothecae etiam aedificium ex parte nondum paratum ad libros recipiendos ita extrui iussit Princeps, ut ne deesset spatium thesauris illorum recte collocandis et ordinandis. Hi enim denuo aucti sunt multis pretiosorum voluminum accessionibus; quarum partem debemus societatis naturae curiosorum, aliorumque donis. Collectionem mapparum geographicarum satis amplam ab **ROTHIO** sene venerando summâ curâ ac diligentia multos per annos factam **ROTHIUS** filius, collega noster aestumatissimus, in memoriam parentis defuncti sponte nobis obtulit. Quibus omnibus gratias justas ac debitas hoc solemni loco persolvimus.

CREUZERUS, vir Illustrissimus, hoc anno muneris academici apud nos suscepti et per octo lustra maximo successu ac fructu gesti memoriam recoluit, nobis omnibus festum illum diem summo studio ac propensissimâ animi voluntate concelebrantibus.

Academiae cives et numero sunt aucti, et, quod majus est, bene morati, paucis exceptis, sunt juvenes atque in literarum studiis assidui. Cojus rei praeter alia insigni documento est, nullam anno superiori quaestionem ab ordinibus esse propositam, quin singuli aut plures commilitonum ad eam respondere conati sint.

Ordo Theologorum postulaverat,

ut de duplici Psalmi XVIII. exemplo critice et exegetice disputetur.

Summo gaudio accepit Ordo tres commentationes. Duae earum ita comparatae sunt, ut juvenilis ingenii et studii splendidissima exhibeant documenta. Altera, quae Horatii versu: „*ne forte seniles mandentur juveni partes*“ insignita est, accuratissimâ Psalmi interpretationis et judaicae et christianae historiâ praemissâ, primâ parte argumentum critice, secundâ exegetice tractavit. Omnes virorum doctorum de quaestione solvendâ sententiae enumeratae et in lucidum ordinem redactae sunt, ita quidem, ut autor, insigni praeditus acumine, eas libero examini non solum subjecerit, sed etiam, quid de re satis superque vexatâ statuendum sit, novum judicium adjecerit. Secunda disputationis sectio, quae in totius Psalmi interpretatione versatur, firmo optimaе linguae Hebraeae cognitionis fundamento superstructa est. Eâ quoque in parte doctissimus juvenis magnam sententiarum molem bene subegit, neque vero minus suas vires tentavit, novaque attulit non spernenda. Sed ut laudi vituperium quoque addamus, silentio haud praetermittere possumus, autorem nostrum orationi limandae ac poliendae non satis dedisse operam. — Altera dissertatio, verbis Jes. Sir. I. 5. ornata: *πηγή σοφίας λόγος Θεοῦ ἐν ὑψίστοις*, priori haudquaquam posthabenda est. Etenim quamquam historico-exegeticâ introductione et locuplectissimo librorum, praecipue judaicorum, caret apparatu, in explicatione tamen singulorum locorum instituendâ haud minorem interpretum celeberrimorum numerum et libere et modeste consuluit. In arte criticâ exercendâ hujus quoque dissertationis autor ingenii acumen satis declaravit, sed in subtilitate atque sagacitate commilitoni suo palmam non eripuit. Sed quod attinet ad totius Psalmi interpretationem artem-

que in ejus compositione conspicuam indicandam, hac in re honestum atque fortem adversarium sine dubio vicit. Nam in sensu textus hebraei eruendo non solum haud minorem linguae sacrae scientiam ostendit, sed etiam magnâ altioris animi ubertate atque mirâ perspicuitate in contextu verborum diligentissime exponendo antecelluit. Quae cum ita sint, utrumque autorem, qui „par nobile fratrum“ appellari potest, praemio dignum esse censuit Ordo Theologorum; insigni principis Ser. munificentia constitutum quoque est, ut uterque etiam praemio bene merito ornaretur. — Tertia denique dissertatiuncula, quae in fronte habet versum Psalmi. LXXI, 5. „*Denn du bist meine Hoffnung, Herr, Herr, und meine Zuversicht von Jugend an,*“ illa, quae antecedunt, opera non quidem aequat, sed proxime ad illa accedit, studiumque laudabile nec minus probam diligentiam in re critica expediendâ commonstrat; itaque auctoris humanissimi nomen, si professus fuerit, summo honore publice indicandum esse Ordo Theologorum decrevit *).

Duabus schedulis reclusis haec leguntur victorum nomina:

SALOMON FRIEDLAENDER, Briloniensis, Guestphalo-Borussus,

et

FRIDERICUS MÜHLHÄUSER, Badensis.

Jurisconsultorum Ordo anno praeterito postulaverat,

ut exponantur praecepta juris Romani de precario.

Duae commentationes Ordini sunt exhibitae; altera insignita hoc symbolo:

„Omnis definitio in jure civili periculosa est“,

haud plene quidem Ordini satisfecit, cum auctor nec puro sermone excellat, nec suas ipsius sententias satis dilucide exposuerit firmaveritque, ita ut multa eliminanda, corrigenda, supplenda videantur. Quum tamen auctor diligentissime leges dispersas collegerit, easque saepius eleganter et subtiliter interpretatus sit, quumque in indagandis et dijudicandis virorum doctorum opinionibus haud spernendam exhibuerit eruditionem, Ordo commentationem praemio ornandam esse censuit.

*) Autor dissertationis est **GUILIELMUS MAURER**, Carlsruhensis.

Altero libello symbolum inscriptum est:

„*Nec aspera terrent.*“

Auctor puriore quidem sermone et firmiore iudicio, sed volucris, uti videtur, calamo commentationem suam conscripsit, unde factum esse videtur, ut nec leges, nec scriptores eâ, quam desideravimus, industriâ respexerit, et non paucas quaestiones, easdemque gravioris momenti, aut plane omiserit, aut obiter tantummodo attigerit. Quae cum ita sint, hic libellus praemio quidem ornari non potuit, sed tamen Ordo censuit, auctorem victum quidem, sed cum laude victum ex hoc certamine exiisse.

Aperto involucro victoris nomen apparet

CAROLUS BULLING, Oldenburgensis.

Medicorum Ordo postulaverat

anatomico-physiologicam et pathologicam investigationem diversi coloris, qui in fundo oculi apparet, nec a suffusione partium transparentium pendet.

Non dolet Ordo, unam tantummodo commentationem traditam esse. Auctor enim hujus commentationis, quae verbis insignita est:

„*Qui lumen dat, vitam dat: oculus ad vitam nil facit, ad vitam beatam nil magis,*“

ea, quae ad quaestionem referenda sunt, eximiâ eruditione tractavit, praeclara sagacitate dijudicavit, experimentis ab ipso institutis auxit, et laudata diatribe ita omne tulit punctum, ut fere nihil relictum esse videatur. Quare commentationem praemio ornandam esse uno ore censuit Ordo Medicorum.

Soluta schedulae sigillo invenitur nomen

ADOLPHUS KUSSMAUL, Grabensis.

Ordo Philosophorum postulaverat

1) *Historiam inventionis et emendationum pilae electricae, quae ab Alexandro Volta nomen sortita est.*

Una tantum commentatio oblata est, verbis:

„Wo die Natur mit ihren Kräften waltet,“ etc.

insignita.

Auctor quaestionem haud probe intellexit, quippe qui historiam universi galvanismi postulari putaret, quum potius sola historia inventionis pilae electricae et emendationum deinceps adhibitarum proposita esset. Quare quum majorem materiae molem colligere coepisset quam humeri ejus ferre valerent, factum est, ut multas, easque gravissimas hujus doctrinae partes potius tetigerit, quam lucide explicuerit. Pilas electricas, quarum natura et indoles accurate illustrandae erant, alias utique bene descripsit, alias admodum breviter indicavit, alias denique, easdemque memoratu dignissimas, illam scilicet, quae ex ferro et zinco componitur, et nuperrime inventam illam, quae oxygenio et hydrogeno elementis constat, prorsus omisit.

Quae quamvis ita sint, attamen fatendum est, auctorem raram diligentiam et assiduitatem operi difficillimo, quod suscepit, perficiendo navavisse. Fontes ipsos adiit et bene dijudicavit, et in prima parte, ubi de inventione pilae electricae tractavit et de emendationibus, quas in primo circiter decennio accepit, omnia quae ad rem pertinent, lucido ordine exposuit, ita ut haec pars operis utique perfecta dici queat. Quodsi igitur quae merito desiderantur, excusare propensus sis, sermonemque minus latinum in ejusmodi genere disquisitionum attendere nolis, commentatio utique laude digna dici potest. Quo igitur auctor a studiis difficilioribus minus deterreatur, imo potius ad perseverandum in scientiarum literarumque culturâ incitetur, Ordo Philosophorum commentationem praemio esse ornandam judicavit.

Reclusâ schedulâ nomen legitur

OTTO ERNEST. JULIUS SEYFFER, Stuttgartiensis.

2) *Vitam atque philosophiam Melissi Eleatici ex fontibus eruendas, ejusdemque philosophi doctrinam cum priorum Eleaticorum sententiis comparandam.*

Libellus unus, qui hanc tractet quaestionem, Ordini oblatum, hisce Aristophanis verbis inscriptus est,

Ἐρδοι τις, ἣν ἕκαστος ἂν εἰδῇ τέχνην.

Quamquam non pauca sunt, quae Ordo in Eleaticorum doctrinā cum philosophiā ceterorum illius aevi Graecorum conferendā requirat, et auctor editiones, e quibus fontes fluxerint, non satis accurate indicavit, neque semper oratione admodum politā usus est, tamen materiam, quam pertractare debebat, bene intellexit atque disposuit, fontes, qui vitae atque philosophiae Melissi illustrandae inserviunt, omnes, et recentiora adminicula, quae ad hunc philosophum spectant, optime enumeravit. Primum Eleaticos cum prioribus philosophis comparavit, deinde fontibus, e quibus Melissi vita atque philosophia hauriuntur, enumeratis, vitam ipsam, denique ipsius philosophi doctrinam cum sententiis ceterorum Eleaticorum collatam summā cum diligentia tractavit, omniaque quae ad quaestionem rite tractandam pertinent, locis ex antiquis fontibus rite prolatis uberrime comprobavit. Quae cum ita sint, Ordo censuit commentationem praemio ornandam esse.

Apertā schedulā nomen comparet

CAROLUS MÜHLHÄUSER, Badensis.

Proximum in annum hae proponuntur quaestiones:

Ordo Theologorum postulat:

Exponatur locus in priori Petri epistolā cap. III. vers. 17 — 22, coll. cap. IV. vers. 5 et 6, et quidem ita, ut simul, quomodo locus ille explicatus et in usum doctrinae Christianae conversus sit, monstretur.

Ordo Jurisconsultorum postulat:

Exponatur usus hodiernus juris Romani, et imprimis ratio, quae intercedit jus Romanum inter et Germanicum in foris Germaniae.

Ordo Medicorum quaerit:

Quinam humores animales continent acidum aceticum et acidum lacticum, quive iisdem carent?

Philosophorum Ordo has duas quaestiones proponit, alteram philologicam:

Disseratur de satirâ M. Terentii Varronis, satirarum fragmentis accuratius examinatis.

alteram ex oeconomia publicâ desumptam:

Inquiratur in ea, quae a nonnullis recentioribus, v. g. Sismondio, Listio, socialistis, ut dicuntur, aliisque ad doctrinam Adami Smithii impugnandam et emendandam prolata sunt.

Iis qui hanc quaestionem tractare velint, vernaculi sermonis venia conceditur.

En, commilitones dilectissimi! Denuo apertus est campus, in quo vires vestrae exerceri possint. Digna vestris ingeniis, vestris studiis argumenta sunt proposita. Frequentes igitur descendite in arenam, acriter contendite, animo vobiscum reputantes, palmam victori insigne decus, sed nec victo hoc certamen inutile, aut ejus exitum inhonestum futurum.

Quod reliquum est, pia vota nuncupemus pro LEOPOLDO, principe Augustissimo, Rectore nostrae Academiae Magnificentissimo, pro totâ domo augustâ Zaringo-Badensi, pro viris ornatissimis, qui Principis auctoritate rebus nostris sapienter consulunt, et pro hujus Academiae integritate ac vigore continuo. Deus optimus maximus, supremus omnium rerum moderator, servet Principem ac bonis cumulet, in honorem literarum hanc antiquam earum sedem in dies crescere faciat, universaeque patriae saluti ac prosperitati benigne prospiciat!

D I X I.

N O T A E.

1) Cf. Guther. de vet. jure pontificio urbis Rom. Paris. 1612. (et in Graevii Thes. T. V.) Niebuhr, Röm. Gesch. Tom. I. ed. 2. (1827) p. 313. sqq. Wachsmuth, d. ältere Gesch. d. Röm. Staates p. 216. sqq. Hüllmann, Das pontificium der Römer; al. — Introductionis vice hos maxime attendas velim veterum locos: Livii Hist. L. V. c. 52: *Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in eâ non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis statim sunt quam loca, in quibus fiant*, rel. Varron. de ling. Lat. l. V. c. 32. p. 154. sq. Spengel.: *Curiae duorum generum; nam et ubi curarent sacerdotes res divinas, ut curiae veteres, et ubi senatus humanas, ut curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex. Cic. de Republ. l. II. c. 9: (Romulus) ex singulis tribubus singulos cooptavit augures. C. 14: Pompilius . . . ad pristinum numerum duo augures addidit; et sacris e principum numero quinque praefecit. Fest. de verb. signif. p. 392. Dacer.: Publica sacra, quae publico sumtu pro populo fiunt, quaeque pro montibus, pagis, curiis, sacellis; at privata, quae pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiunt. (Cf. Liv. l. I.: sacra gentilicia, — publica). Nihil addam de agrorum distributione his sacris fulta et confirmata, de matrimoniis confarreationis vinculo sancitis, de comitiis curiatis aliisque ejusmodi, quae huc spectant.*

2) Ernest. Spangenberg, de veteris Latii religionibus domesticis, Gotting. 1806. Creuzer, Symbolik u. Myth. ed. 2. cap. 9. T. II. p. 819-1006. Ottfr. Mueller, die Etrusker, lib. III, praesertim c. 3. et 4, Part. secund. p. 43 — 109. Hartung, die Religion d. Röm. nach den Quellen dargestellt, Erlang. 1836, 2 Tom. Klausen, Aeneas und die Penaten, die Ital. Volksrel. unter dem Einfluss der Griech. dargestellt, Hamburg. u. Goth. 1839. 40, 2 Tom. Merkel de obscuris Ovidii Fastorum, in fronte ejus edit. Fast. Ov. Berol. 1841. Schreinerus Frandseu, Haruspices, Berol. 1823, ne plura, quae de singulis collegiis aut sacrorum partibus seorsum scripta sunt, excitem.

3) Vid. Dionys. Antiqq. Rom. l. II. p. 90. sq. Sylburg. Imo Romani plus quam annos CCLXX deos sine simulacro coluisse dicuntur. Ita M. Terentius Varro, ut Augustinus, de Civ. Dei, l. IV. c. 31, refert. Vid. et Plutarch. Num. c. 8. p. 159 sq. Hutton: Καὶ αὐτοὶ διακώλυον ἄνθρω-

ποσειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα θεοῦ Ῥωμαίους νομίζεν, κ. τ. λ. Nimirum nefas duxit Numa augustiora exprimere humilioribus, si fidem habes Plutarcho, qui subtilem fere philosophorum de Deo insensili, simplice, ac solâ mente cernendo sententiam illi tribuere sustinet. Propius ad veram rei rationem perspiciendam adducunt haec Tertulliani verba (Apologetic. c. 25.): *Nam etsi a Numâ concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat, frugis religio et pauperes ritus, et nulla capitolia certantia coelo, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor exilis, et Deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum simulacris urbem inundaverant.*

4) Liv. I. c. 20. Cf. Fest. p. 435: *Religiosi dicuntur, qui faciendarum praetermittendarumque rerum divinarum secundum morem civitatis dilectum habent, nec se superstitionibus implicant.*

5) Liv. IV. c. 30.

6) Liv. XXV. c. 1.

7) Liv. XXXIX. c. 16.

8) Cornel. van Bynkershoek opusculum de cultu religionis peregrinae apud veteres Romanos, in opp. omn. ejus, T. I. p. 411. sqq. (vid. p. 415, col. 1.). Exstat etiam in collectione ejus opuscul. var. argum.

9) Vid. Liv. XXXIX. c. 8. 9.

10) Liv. I. I. c. 14.

11) Liv. ibid. c. 18.

12) Liv. I. I., quo senatusconsultum brevem in summam contraxit. Ipsum tabulâ aeneâ insculptum exstat in museo Vindobonensi, editumque est a Fabretto, Synt. inscriptt. p. 427, a Jac. Gronovio ante ed. Ciceronis, Lugd. Bat. 1692, al. Illustrando eidem operam navaverunt Matthaeus Aegyptius (v. Drakenborch. ed. Livii, Tom VII, p. 197 sqq.) et Bynkershoekius.

13) Vid. Cic. de Legib. I. II. c. 8. Lectionem *sive advenas* pro *sed ne advenas*, jam a Davisio commendatam, ab Ernestio autem receptam plurimi recentiorum criticorum praetulerunt. (Cf. Moseri annott.) Rathius (ed. Hal. Sax. 1809.) scribi volebat *neve adr.*, quod mihi etiam praeplaceret (coll. quae leguntur cap. 10, sub fin.: *Suosque deos, aut novos, aut alienigenas colî confusionem habet religionum*). Wyttenbachius, sine dubio lectionem *sed ne* respiciens, rem illustrat his verbis: „Constructio est antiqua pro: *non modo non novos, sed ne advenas quidem: novi sunt ficti ab ipso colente, nunquam ab hominibus antea dii crediti: advenae sunt peregrini*“ etc. Cf. et Turnebi Commentar.

14) Vid. Valer. Maxim. Dict. fact. mem. I. I. c. 8, 2. Ovid. Metamorph. I. XV. vs. 622 — 744. Liv. Epitom. I. XI. De Aesculapii cultu apud Epidaurios cf. Pausanias, Graec. descr. I. II. c. 26 — 28.

15) Vid. Liv. XXIX. c. 10. 11. 14.

16) Liv. V. c. 21. 22.

17) Macrobi. Saturn. I. III. c. 9. Adde Plin. Hist. nat. I. XXVIII. c. 2., qui postquam

Verrium Flaccum ponentem auctores, quibus hanc rem crederet, excitavit, haec subjicit: *Durat in pontificum disciplinā id sacrum: constatque ideo occultatum, in cuius dei tutelā Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent.*

18) Cf. Chr. Guil. Franc. Walchii de Romanorum in tolerandis diversis religionibus disciplinā publicā commentatio, in Nov. commentar. Soc. scient. Gotting. Tom. III. (ad ann. 1772) part. hist. et philol. p. 3. sqq.

19) Praeclare hanc sententiam exprimunt Ciceronis, Verrem de furto sacrilego accusantis verba: „Mediocrine tandem dolore eos,“ quorum templa signis et ornamentis exuta sunt, „affectos esse arbitramini? non ita est, iudices: primum, quod *omnes religione moventur; et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur,*“ cet. Act. II. in Verr. I. IV. c. 59. Conferas et Tacitum, Hist. I. V. c. 5. init. de Judaicis, in quae nequitiam alias bene animatus est, dicentem: *Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur.* Quo argumento e longinquitate temporum vel e majorum auctoritate (Cic. de Nat. deor. III, 3) ducto maxime etiam usi sunt ii, qui deorum popularium cultum contra Christianos defenderent. Vid. Lactant. Institut. divin. I. II. c. 6. §. 7. Minuc. Felic. Octav. c. 5. sub fin., imprimisque Celsus apud Origenem, I. V. sect. 25. ed. Ruai p. 596. Non de suo enim is, ut videtur, sed receptam quodammodo suo tempore opinionem sequens, haec in medium profert: Ἰουδαῖοι μὲν οὖν ἔθνος ἴδιον γενόμενοι, καὶ κατὰ τὸ ἐπιχώριον νόμους θέμενοι, καὶ τούτους ἐν σφίσιν ἔτι νῦν περιστέλλοντες, καὶ θρησκείαν ὁποῖαν δὴ, πάτριον δ' οὖν φυλάσσοντες, ὅμοια τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις δρῶσιν. ὅτι ἕκαστοι τὰ πάτρια, ὁποῖά ποτ' ἂν τύχῃ κατεστηκότα, περιέπουσι. Δοκεῖ δ' οὕτω καὶ συμφέρειν· οὐ μόνον καθότι ἐπὶ νοῦν ἤλθεν ἄλλοις ἄλλως νομίσαι, καὶ δεῖ φυλάττειν τὰ ἐς κοινὸν κεκυρωμένα, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὡς εἰκός, τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, καὶ κατὰ τινὰς ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ καὶ διοικεῖται· καὶ δὴ τὰ παρ' ἑκάστοις ὁρθῶς ἂν πράττειτο ταύτῃ δρώμενα, ὅπῃ ἐκεῖνοι φιλον· παραλύειν δὲ οὐχ' ὅσιν εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα.

20) Vid. Minuc. Felic. Octavium, c. 6. init.: *Inde adeo per universa imperia, provincias, oppida videmus singulos sacrorum ritus gentiles habere, et deos colere municipales, ut Eleusinos Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, universa Romanos.*

21) Dionys. Antiq. Rom. I. II. p. 91. Sylb.: Καὶ ὁ πάντων μάλιστα ἔγωγε τεθαύμακα, καί περ μυρίων ὅσων εἰς τὴν πόλιν ἐληλυθόντων ἔθνων, οἷς πολλὴ ἀνάγκη σέβειν τοὺς πατέρας θεοὺς τοῖς οἰκοῦν νομίμοις, οὐδενὸς εἰς ζῆλον ἐλήλυθε τῶν ξενικῶν ἐπιτηδευμάτων ἢ πόλιν δημοσίᾳ, ὃ πολλαῖς ἡδὴ συνέβη παθεῖν, ἀλλὰ καὶ εἴ τινα κατὰ χρησμούς ἐπιστηγάγετο ἱερὰ, τοῖς ἐαυτῆς αὐτὰ τιμᾷ νόμοις, ἅπασαν ἐκβάλλουσα τεραθσίαν μυθικήν, κ. τ. λ.

22) Minuc. Fel. Octav. I. I. p. 58. ed. Gronov.

23) Prudent. contra Symmach. I. II. vss. 356 — 58. *Integrum eorum qui praegressi sunt versuum syntagma, inde a 342 hic apponere placet:*

*Sed quia Romanis loquimur de cultibus, ipsum
Sanguinis Hectorei populum probo tempore longo
Non multos coluisse deos, rarisque sacellis
Contentum, paucas posuisse in collibus aras.
Innumeros post deinde deos, virtute subactis
Urbibus, ex claris peperit sibi Roma triumphis.
Inter fumantes templorum armata ruinas
Dextera victoris simulacra hostilia cepit,
Et captiva domum, venerans ceu numina, vexit.
Hoc signum rapuit binaris de strage Corinthi;
Illud ab incensis in praedam sumsit Athenis:
Quasdam victa dedit capitis Cleopatra canini
Effigies, quasdam domitis Hammonis arenis
Syrtica cornutas facies habuere tropaea.*

24) L. Aemilium, M. f., qui cum M. Livio Salinatore a. u. 535 (rectius 534, ex Fastis Capitolinis, quos ubique secuti sumus) consul fuit, subaudiunt Fabricius in Dion. Cass. l. XL. c. 47. (Reimar. p. 252.), et qui hujus vestigia legit, Tzschucke in Eutrop. p. 527.

25) Vid. Valer. Max. l. l. c. 3, 3.

26) Eutrop. breviar. H. R. l. VIII. c. 23.

27) Tertullian. Apologet. c. 6.: . . . *Serapidem et Isidem et Harpocratem cum suo Cynoscephalo, Capitolio prohibitos, id est curia deorum pulsos Piso et Gabinus coss., non utique Christiani, eversis etiam aris eorum, abdicaverunt, turpium et otiosarum superstitionum vitia cohibentes. His vos restitutis summam majestatem contulistis.* Minuc. Felix, Octav. c. 21. p. 197 sq. Gronov.: . . . *Haec tamen Aegyptia quondam etc.* Arnob. Dispp. adv. gent. l. II. c. 73 init.

28) Tacit. Histor. V. c. 4: *Moses, quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Profana illic omnia, quae apud nos sacra, reli.* Quae deinde memorat de effigie animalis illorum penetrati sacrata (cf. Bochart. Hierozoeic. P. I. lib. 2. c. 18. p. 222. sqq.), et de ariete caeso velut in contumeliam Hammonis, non injuste taxantur ab Ernestio observante, hoc exemplo patere, quas ineptias proferant, qui rituum aliarumque talium rerum, arbitrio sive Divino sive humano sancitarum, causas ingenio reperire conentur potius, quam e monumentis genuinis et idoneis eruere. — Verius idem Tacitus, l. l. c. 5: *Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur, Judaei mente sola unumque numen intelligunt: profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant: summum illud et aeternum neque mutabile, neque interiturum.*

29) Vid. Josephi Antiqq. Judaic. l. XIV. c. 10. ed. Haverkamp. (Genevensis ep. 17.) Praefatur hoc modo: *παρὰθήσομαι δὲ καὶ τὰ γενόμενα ὑπὸ τε τῆς συγκλήτου δόγματα καὶ Ἰουλοῦ Καίσαρος, πρὸς τε Ἰσραὴλ καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν.* Omnia autem vicina, quae sequuntur (sect. 2 — 8.), unius sunt Jul. Caesaris, sive consulis, sive dictatoris et imperatoris decreta, nec

nisi singulum, sect. 10, affertur senatusconsultum, statim post ejus necem P. Cornelio Dolabellâ et M. Antonio coss. factum. Inferius tamen, sectt. 13. 16. 19., nonnulla leguntur de Judaeis civibus Romanis, in urbe Epheso ab L. Lentulo, ipso et C. Marcello coss. (a. u. 704.) pro tribunali religionis ergo a militiâ dimissis: atque etiam inter urbium Asianarum, earumve magistratum γράμματα et ψηφίσματα, quae sectt. 20 — 25 exhibentur, sunt, quae Juliani temporis notam manifesto velut in fronte gerant, v. g. Laodicensium literae C. Rebilo C. f. consuli inscriptae. — Singula illa decreta egregie passim illustravit Jac. Gronovius; v. ejus libellum: *Decr. Romana et Asiatica pro Judaeis — ab Josepho collecta* etc. Lugd. Bat. 1712, p. 26 — 55. Krebsii opusculum illi simile mihi non ad manum esse doleo.

30) Joseph. Antiqq. l. XVI. c. 6. sect. 2: Placuit Augusto, hisque, qui ipsi a consiliis essent, τοὺς Ἰουδαίους χρῆσθαι τοῖς ἰδίαις θεσμοῖς κατὰ τὸν πατρῶον αὐτῶν νόμον, . . . τὰ τε ἱερὰ εἶναι ἐν ἀσυλίᾳ, καὶ ἀναπέμπεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἀποδίδοσθαι αὐτὰ τοῖς ἀποδοχεύουσιν κ. τ. λ. Alia apud Josephum subsequuntur, quae fere eodem sensu, partim a M. Agrippâ sunt scripta: cujus etiam responsum lectu dignum est, quod in Joniâ Judaeis de injuriâ sibi inferri solitâ apud ipsum expostulantibus dedit; vid. cap. 2. sect. 3 — 5.

31) Vid. Juvenal. Sat. XIV. vs. 96 — 106. coll. III. 12 sqq. Tacit. Hist. V. c. 5: . . . *Transgressi in morem eorum idem usurpant: nec quidquam prius imbuuntur, quam contemnere deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere.* Alludit ad illorum rituum imitationem tunc usitatam Octavianus etiam ap. Suetonium c. 76, Tiberio scribens: *Ne Judaeus quidem tam diligenter sabbatis jejunium servat, quam ego hodie servavi.* (Nimirum duos ritus bene discernendos utriusque insoitiâ confundit). Adde, quae ex Annaei Senecae libro de superstitione Augustinus, de Civ. Dei l. VI. c. 11. recitat verba: *Cum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convuluit, ut per omnes jam terras recepta sit, veti victoribus lex dederunt.*

32) Juvenal. Sat. VI. vs. 511. sqq. (Cf. Heinrichii Commentar. p. 271: „Bellonarii und Galli sind hier zusammengestellt als ejusdem generis: es scheint nach jenen Worten, dass sie zuweilen in jenen Zeiten gemeinschaftliche Sache machten, einen Chor formirten: μητραγύρται. Schleusner Cur. nov. in Phot. Lex. p. 56.“) Lucan. Pharsal. l. I. vs. 565 — 67. Valer. Flacc. Argonaut. l. VII. vs. 635. 636. Ovid. Fast. l. IV. vs. 179 — 194, ex quo loco colligas, Idaeae matris sacra pridem recepta Cybeleis illis ad Romanos transitum munivisse. (De Cybeles cultu aliis religionibus mixto apud Romanos cf. Creuzer. Symbol. l. T. II. p. 58 sqq.) Tibull. l. I. el. 6. vs. 43 — 50, qui locus classiens de Bellonae sacris habetur, ibique Heyn. (De Enyo Comanâ, Creuzer. T. II. p. 29 sq.)

33) Mithriaca, qualia in imperium Romanum intrarunt, historice descripta vid. in Sainte-Croix Recherches sur les mystères du paganisme, T. II. p. 121 — 149 2. ed., et in Creuzeri Symb. T. I. p. 757 — 769. (Medico-Persicam horum originem a Frereto, in Mém. de l'Acad. des Inscr., T. XVI, p. 283, haud futilibus omnino argumentis in dubium vocatam vario modo tueri aggressi sunt viri docti, ita ut nonnulla in ipsis, quae Magismi ingenio repugnare videbantur, aut ad Sabaismum, aut ad Indicas religiones illi admixtas referrent. Vid. Silv. de

Sacy annot. ad Ste. Croix, p. 144 sqq. De Hammer in Ephemeridibus liter. Vindobon. ann. 1816 nro. 92.) Singula horum sacrorum monumenta delineata et explicita nuper evulgarunt De Hammer, Mémoire sur le culte de Mithra, Paris 1833. Crenzer, Annal. Heidelberg. 1838, n. 40 et 41. Vid. et Stälin, Württembergische Gesch. T. I. p. 45 sqq. n. 140. 155. 156. 175.

34) Vid. Tacit. Hist. I. c. 22. *Astrologos de circo*, praeter Isiacos conjectores somniorumque interpretes, jam Ennius noverat (Cf. ejus vs. ap. Cic. de Divinat. I. I. c. 58.): qui quidem pro suo ingenio non nauci illos habebat. A. u. c. 614, edicto praetoris Chaldaei *intra decimum diem abire ex Urbe atque Italiâ* jussi sunt, „levibus et ineptis ingeniis fallaci siderum interpretatione quaestuosam mendaciis suis caliginem injicientes.“ Valer. Max. I, 3. §. 2. Omni tempore tamen et posthac fuerunt, iique non ex rudi plebeculâ modo, sed etiam liberaliter educati homines, qui impense illis dediti essent, tum rerum novarum studio et ambitione mentem emovente, tum *cupidine ingenii humani libentius obscura credendi*, ut ait Tacitus I. I. Cujus rei exempla haud pauca quum sint in promptu, unius tantum insignis mentionem faciam. Tiberio regnante Libonius Drusus e familia Scriboniorum, juvenis improvidus et inanibus facilis, ab amico perfido, Firmio Cato senatore, ad Chaldaeorum promissa, Magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulsus, tandem, quum Junium quendam nomine tentasset, ut infernas umbras carminibus eliceret, Fulcinii Trionis, famosi delatoris industriâ, ipsiusque principis machinis perditus est. Vid. Tacit. Annal. II. c. 27 — 32. Hinc jam facta (deinceps post edictum sub Augusto, cf. Dio Cass. I. XLIX c. 43.) *de mathematicis magisque Italiâ pellendis senatusconsulta*: nonnulli eorum etiam sunt supplicio affecti; vid. Tacit. I. I. c. 32. Dion. Cass. I. VII. c. 15. Sueton. Tib. c. 36. Quamquam ipse Tiberius, Suetonio (cap. 69.) teste, fuit *addictus mathematicae, persuasionisque plenus, cuncta fato agi*, ideoque et *circa deos ac religiones negligentior*. (cf. Dion. I. I. ed. Reimar. p. 861 sub fin.) Postea iteratis vicibus sunt illi Italiâ exclusi, semel senatusconsulto atroci et irrito, ut Tacitus scribit (Ann. XII, 52.) Alexandri autem Severi ex jussu Romae publice disciplinam suam professi sunt mathematici, et salaria his sunt instituta. Ael. Lamprid. c. 27 et 44. (quod, quamvis ambigua sit dictio, tamen ex usu sermonis et quia simul cum haruspibus commemorantur, de astrologis recte intelligitur). — Complura singula, quae huc spectent, quaeque magiae genera praesertim ac rem veneficam illustrent, dabit Dieter. Tiedemannus, Disp. de quaestione, quae fuerit artium magicarum origo, rel. Marb. 1787, 4. capp. 9. 10. Cf. etiam Jac. Gothofredi Commentar. in Cod. Theodos. I. IX. t. 16. (*De Malefic. et Mathemat. etc.*)

35) Acerbissime in peregrinorum rituum studium invehitur Annal. I. XV. c. 44., occasione qualicunque sibi oblatâ hoc dicerio utens: *Urbs, quo cuncta undique atrocita aut pudenda confluunt celebranturque*.

36) Vid. Juvenal. Sat. VI. vs. 489. 511 — 591.

37) Tacit. Annal. I. I. c. 10. Augusti apotheosin quod attinet, cf. Lipsii not. ad I. I. et excurs. C. Morem et ritum, quo Imperatores consecrarentur, describit Herodian. Hist. I. IV. c. 2. — Non inscite Tertullianus (Ad Scapul. c. 2.) de imperatore colendo ut homine: *Omnibus major est, dum solo vero Deo minor est*.

38) Vid. Propert. l. IV. el. 1. vs. 18. Uno tenore legae elegantissimis versibus descriptos priscorum mores Quiritium, quorum *Nulli cura fuit externos quaerere divos.*

39) Quam ob rem initio nova doctrinarum studia novis civitatis legibus arcenda esse, aut censurâ reprimi posse, nonnunquam arbitrati sunt magistratus et Patres conscripti, majori profecto patriae amore quam sapientiâ! Anno u. c. 592. M. Pomponio praetore quaerente, quid de philosophis et rhetoribus fieret, senatus censuit, *uti praetor animadverteret coeraretque, uti ei e republicâ fideque suâ videretur, uti Romae ne essent.* Ac septuaginta fere annis post (661.) Cn. Domitius Aenobarbus et L. Licinius Crassus, censores, ita edixerunt: *Renuntiatum nobis est, esse homines, qui novum genus disciplinae instituerunt; ad quos juvenus in ludum conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos Rhetoras: ibi homines adolescentulos dies totos desiderare. Majores nostri, quae liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem majorum sunt, neque placent, neque recta videntur,* rel. Vid. Aul. Gell. Noct. Att. l. XV. c. 11.

40) Cf. Cic. de Nat. deor. l. I. c. 19. init. Ceterum intermittam, hic, datâ operâ, Velleii, Balbi et Cottae vestigia sequi, aut accuratius monstrare, quatenus Cicero Academicus ab Arcesilai et Carneadis rationibus discesserit.

41) Vid. Cic. de Divin. l. II. c. 33: *Errabat enim multis in rebus antiquitas: quam vel usu jam, vel doctrinâ, vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem et ad opinionem vulgi, et ad magnas utilitates reipublicae mos, religio, disciplina, jus augurum, collegii auctoritas. Nec vero non omni supplicio digni P. Claudius, L. Junius, consules, quia contra auspicia navigarunt. Parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus.* (Cf. de Natur. deor. II. c. 3: *Nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavet liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam jussit, ut biberent, quoniam esse nollent? Qui risus, classe devictâ, multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit.*) De Divin. II. c. 72: *Nam ut vere loquamur, superstitio fusa per gentes oppressit omnium fere animos, atque hominum indecillitatem occupavit . . . Nec vero superstitione tollendâ religio tollitur. Nam et majorum instituta tueri sacris caeremoniisque retinendis, sapientis est* (cf. De Legib. II. c. 13.): *et esse praestantem aliquam aeternamque naturam, et eam auspiciendam admirandamque hominum generi, pulcritudo mundi ordoque rerum caelestium cogit constiteri. Quam ob rem ut religio propaganda etiam est, quae est juncta cum cognitione naturae, sic superstitionis stirpes omnes ejiciendae.* — Apposite ad aestimanda, quae de auguriis Cicero in utramque partem disputavit, Morinus in Mémoires de littérature, ed. Hag. Com. (ann. 1719 et sqq. 8.) T. I. p. 396. sq. ejus excutit sententias. De eadem re lege etiam Hallmann. Jus pontific. d. Röm. p. 44. sqq.

42) Vid. Augustin. de Civit. Dei l. IV. c. 31. sect. 1.

43) Aug. de Civ. Dei l. VI. c. 5. sect. 1. Singula deinde genera ipsius Varronis verbis ab Augustino citatis paulo uberius descripta legas, atque hoc ejus dictum additum (sect. 3.): *Prima theologia maxime accommodata est ad theatrum, secunda ad mundum, tertia ad*

Urbem. „Quis non videat, cui palmam dederit?“ inquit Augustinus. „Utique secundae, quam supra dixit esse philosophorum.“ Itemque l. IV. c. 31. init.: „Quid ipse Varro, . . . cum ad deos colendos multis locis velut religiosus hortetur, nonne ita confitetur, non se illa iudicio suo sequi, quae civitatem Romanam instituisse commemorat, ut, *si eam civitatem novam constitueret, ex naturae potius formulâ deos nominaque eorum se fuisse dedicaturum*, non dubitet confiteri?“ Quae praeterea Varronis ab Augustino afferuntur, omnino pantheisticam (ut fere loquimur) illius rationem declarant. Vid. l. IV. c. 31. sect. 2. Ponit, Deum esse *animam motu ac ratione mundum gubernantem*. Lib. VII. c. 6: *mundum dici ab animo, cum sit ex animo et corpore*. Ibid. c. 23. sect. 1. Tres esse affirmat animae gradus in omni universâque naturâ: vim vitalem, sensum, *animum, in quo intelligentia praeeminet*. . . . *Hanc partem animae mundi dicit Deum*, in nobis autem *genium* vocari . . . Aethera porro *animum Dei*: cuius vim, *quae pervenit in astra, ipsam quoque facere deos; et per ea quod in terram permeat, deam Tellurem; quod autem inde permeat in mare atque Oceanum, deum esse Neptunum*. Ibid. c. 5: *Antiquos simulacra deorum et insignia ornatusque finxisse: quae cum oculis animadvertissent hi, qui adissent doctrinae mysteria, possent animam mundi ac partes ejus, id est deos veros animo videre*. Cf. Tzschirner, *der Fall des Heidenthums*, Vol. I. Lips. 1829. p. 104. sq. — Partitionem quod attinet operis, quod XII. libris Varro de Antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit, v. Augustin. l. I. VI c. 3.

44) Vid. Dion. Cass. l. LII. c. 36. p. 688. sq.

45) Dion. l. LIV. c. 6. Sacra Aegyptia circa annum u. c. 732. repressa sunt, edictumque, ne quis ea in suburbano intra M. passus perageret. — Ceterum non nisi caute pedetentimque omnino Augustus ad exsequenda, quae Maecenas suasisset ipsi, accessit, ut Dio post longam illius orationem, valde memorabilem exhibitam refert, l. LII. c. 41.

46) Vid. Suet. Octav. c. 93.: *Peregrinarum caeremoniarum sicut veteres ac praeceptas* (v. g. Cereris Atticae, cf. quae sequuntur,) *reverentissime coluit, ita ceteras contemptui habuit*: quod exemplis ex ejus vita desumptis confirmatur. In peragrandâ Aegypto paulum deflectere ad visendum Apin supersedit, etc.

47) Vid. Ael. Spartian. Hadrian. c. 22.

48) De peregrinationibus Hadriani, de initiis Eleusiniis ab eo susceptis, aliisque quae in Graeciâ atque in Asiâ, quantum ad sacra, fecit et instituit, v. Ael. Spartian. c. 13., coll. Xiphilin. Epitom. Dion. l. LXIX. c. 11. (Verba ἐπὶ πλεονεξίας τὰ μυστήρια, p. 1159., ex usu sermonis nominatim de Eleusiniis accipienda esse monent interpr.) Eodem Xiphilino teste (p. 1160) περὶ μεγάλους Ἀδριανὸς ἐγένετο, καὶ μαντείας καὶ μαγγανείας παντοδαπαῖς ἐχρῆτο. Quam bene cognitos et remotiorum gentium ritus varios habuerit, ex ipsius epistolâ ad Servianum discas, quae apud Flavium Vopiscum in Saturnin. c. 8. exstat, nondum satis ea quidem, quod sciam, in omnibus singulis suis partibus illustrata. Graphice depingunt Alexandrinam dogmatum et caeremoniarum confusionem haec verba: *Illi, qui Serapin colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopus dicunt*. (Serapis imaginem in haereticorum monumentis pas-

sim etiamnum reperiri crederem, nisi Frid. Ulr. Koppil eruditum de amuletis opus me moneret, gemmas uti haud paucas alias, ita eas etiam, de quibus hoc loco quaeritur, a Chiffletio et Montfauconio perperam et inconsulte Basilidianis aliisque Gnosticis attributas esse. Vid. illum, De difficult. interpretandi ea, quae aut vitiose, aut alien. a serm. lit. sunt scripta, §§. 26 et 806. Idem fere de Macarii et Chiffletii commentis Moshemio jam suboluerat; vid. ejus not. ad versionem vernaculam Origenis librr. contr. Cels. p. 638.) *Nemo illic archisynagogus Judaeorum, nemo Samarites, nemo Christianorum presbyter [,] non mathematicus, non haruspex, non aliptes.* (Dele virgulam post voc. *presbyter*, ne luxur sensus exeat.) Quae infra leguntur: *Unus illis Deus nullus est*, plana sunt ac perspicua, si mento teneas illud de Judaeis dictum: „*Nil praeter nubes et coeli numen adorant*“ (Juvenal. Sat. XIV, vs. 97.), et quae de ἀθεότητος crimine sibi illato veteres Christiani tot vicibus questi sunt. (Caecil. ap. Minuc. Fel. c. 10: „Unde autem, vel quis ille, aut ubi Deus unicus, solitarius, destitutus, quem non gens libera, non regna . . . noverunt?“) Proinde non multum momenti tribuas rumori: cogitasse de Christo inter deos recipiendo Hadrianum, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris propterea jussit fieri illa, quae Hadriani vulgo dicebantur; vid. Ael. Lamprid. Alexand. Sever. c. 43.

49) Vid. Sueton. Tiber. c. 36 Tacit. Annal. l. II. c. 85: *Actum et de sacris Aegyptiis Judaicisque pellendis: factumque patrum consultum, ut quatuor millia libertini generis ea superstitione infecta, quae idonea aetas, in insulam Sardiniam mitterentur, coercendis illic latrocinii, et si ob gravitatem coeli interissent, vile damnum, cet. Facinus a Decio Munde, equite, in Isthmis templo, conviventibus sacerdotibus pecuniâ corruptis, perpetratum, et Judaeorum quorundam, qui dona pro templo Hierosolymitano colligerent, malas artes invidiae tam subito illis sacris conflatae causas fuisse discas ex Joseph. Antt. Jud. l. XVIII. c. 3. sect. 4. 5. — Chrestum, quo impulsore Judaei postea (Vid. Sueton. Claud. c. 25.) assidue tumultuati sunt, seditionis ducem aliquem, ab ipsis pro Messia habitum, intelligo.*

50) Digest. l. XLVII. t. 22, de collegiis et corporib. 1. In praegressis de iis maxime dixerat collegiis, quae a praesidibus provinciarum secundum mandata principum coercenda erant. (Velut in transitu hic animadvertam, quibusdam diis in provinciis prae ceteris fuisse concessum, ut heredes possent institui. Vid. Ulpian. Tit. XXII. §. 6. ap. Schulting. p. 635. sq.)

51) Ita Bynkershoek l. l. p. 416 sq. Bene habet saltem, quod a Francisc. Balduino etiam Ad edict. vett. princ. Rom. ed. Basil. p. 53., observatum fuit: quae Postumius consul olim ad populum de Bacchanalibus dixerat, etiamnum Romanos terruisse; cf. Cic. de Legib. II. c. 15. post init.

52) Ut Julii Caesaris (Sueton. c. 42.) et Augusti (Suet. Oct. c. 32.) decreta, quibus omnia collegia, praeter antiquitus constituta illa (quae a Numâ imo repetuntur, vid. Plutarch. Num. c. 17.) distraeta sunt. Ejusmodi regula universa ad conventicula religiosa, ut ad partem generi subjectam adhiberi videtur hoc Ulpiani (Digest. l. XLVII. t. 11, de extraord. crim. 2.) praecepto: *Sub praetextu religionis, vel sub specie solvendi voti coetus illicitos nec a veteranis tentari oportet:* (quibus nempe alias facile conceditur venia, ut more legi-

timo certis temporis conveniant; cf. Marcian. ubi supra: . . . *neve milites collegia in castris habeant, sed permittitur, tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coeant, ne sub praetextu hujusmodi illicitum collegium coeat*; add. Trajani rescriptum de Amisenorum libello ad eranos pertinente, Plin. Epist. X, 43.)

53) Cum coenâ Christianorum hospitali magis ac beneficâ quam sumtuosâ et exquisitâ, quae in fraternae dilectionis tesseram constituta, Ἀγάπη vocaretur (cf. Tert. Apol. c. 39.), Eucharistia tum temporis in Bithyniâ certe (quemadmodum multo post etiam in Aegypto, vid. Socrat. Hist. eccl. I. V. c. 22. Sozomen. I. VII. c. 19.) conjuncta adhuc erat; ut intelligitur apud Plin. totius narrationis serie, maximeque epitheto, quod cibo ab his, qui olim usi eo fuerant, inditum est *innoxii*: quippe quod manifesto ad crimen fictum de epulis Thyesteis, ex illo corporis esu et potu sanguinis spiritali et improprio a malignis adversariis deductum, deque Oedipodioniis incestis haec convivia comitantibus, respiciat. Ne tam gravium quidem delictorum suspicione opus fuit ad permovendum judicem Romanum, eumque in cognitionibus de Christianis adhuc plane novitium, ut necessarium crederet, ex duabus ministris, quid esset veri, et per tormenta quaerere: nam in collegiorum eorum, quae sodalitia vel hetaeriae (ἐταιρικά συστήματα in Βασιλικῶν libris) appellantur, tantum non omnium institutis epulae sodalium (cf. Cic. de Senect. c. 13.) locum fere primarium obtinent: quare magnus jurisconsultus existimavit, „non tam factionum metum, quam commensationum et computationum intemperantiam, quae parit deterrima, inutilissima, nefandissima quaeque, causam fuisse primam non admittendorum collegiorum omnium.“ (Vid. Cujac. Observ. I. VII. 31.) Trajanum autem prae ceteris haec sodalitia aversatum fuisse constat, ita ut ne fabrorum quidem collegium, quod ad compescenda incendia constitueretur, in Bithyniâ, provinciâ ab ejusmodi factionibus vexatâ, vellet confirmare (Plin. Epist. X. 36.), nec quod in Amisenorum civitate liberâ et foederatâ impedire non potuit, aliis, quae ipsius jure obstrictae essent, quoque concedere (Ibid. ep. 93.) — Coetus illi *stato die* (forsitan sabbato, cf. 1. Petr. I, 1.), et quidem securitatis causâ, si non etiam mysteriorum quadam imitatione, *ante lucem* fieri soliti ad carmen dicendum Christo quasi Deo (i. e. precum formulâ, vel soluto vel ligato sermone conceptâ, eum invocandum), atque ad confoederandam disciplinam (cf. Tert. Apol. c. 2.), crimini locum nondum dedisse videntur. — Copiosissime de his singulis, post Balduinum aliosque, disputavit Just. Henn. Boehmerus, vid. ejus Diss. Jur. eccl. antiqui secundum Plin. et Tertull.

54) De *novitatis* opprobrio, quod in eam caderet, relege quae nott. 13. 19. et 48. delibavimus: vid. et Julii Pauli Sentent. tit. XXI. §. 2. Schulting. p. 502. — Ad quaestionem universam solvendam subsidio erunt: Kortholti Paganus obtrectator. Huldrici Gentilis obtrect. Tigur. 1744. Gruner, De odio generis humani Christianis olim a Romanis objecto, Coburg. Guil. Franc. Walch, De persecutionum Christ. Romanarum causis non solum po etiam religiosis, in Nov. Comm. Soc. Gotting. Tom. II. ad ann. 1771. part. philol. et sqq. (Homines certe fuisse monet Romanos imperatores, et nihil humanius esse solere illo erga eos, qui diversa a nobis de deo rebusque divinis sentiunt, odio). Kestner, einer Charakteristik des Christenth. als Zeiterscheinung etc., additamentum, quod libro λήτω, die Agape, ad calcem subjecit; imprimis etiam Tzschirner, Fall des Heidenth.

BIBLIOTECA
DE
MONTSERRAT

Varia *Quart.* F

68.

Número 15.